

XVI–XVII. SZÁZADI VÁRLEÍRÁSOK KORLÁTKŐRŐL

A történeti Nyitra és Pozsony megyék határán, a Kis-Kárpátok északnyugati nyúlványán épült fel a XIII. század második felében Korlátkő vára (ma: Szlovákia, Rozbehya területén). A Károly király uralkodása alatt a pozsonyi ispáni honorhoz kerülő, nagy kiterjedésű hegyivárat 1394-ben előbb Stiborici Stibor, majd fiának halála (1434) után hamarosan Újlaki Miklós kapta adományba, aki 1445-ben végül egyik vezető familiárisának, Bucsányi Osvát macsóí vicebánnak ajándékozta. Osvát és utódai magukat a várról Korlátkővinek nevezték, és a család 1546-ban bekövetkező fiági kihaltáig birtokolták a várat. Az 1445-ös magánadomány azonban nem csak egy évszázadra határozta meg a vár történetét: a korlátkői uradalom egészen a XIX. századig e család leányági leszármazottait illette meg.¹

A középkori Korlátkőről ismereteim szerint nem maradt fenn a régészeti kutatás számára hasznosítható várleírás, ami feltehetően nem csak a források pusztulásával, hanem azzal is összefüggésbe hozható, hogy a várépület ebben az időszakban vélhetően nem képezte osztály tárgyát. Úgy tűnik, hogy a Mohácsnál elesett Korlátkői Péter udvarmester és három féltestvére a birtokukban lévő két várat, Korlátkőt és Berencset nem osztották fel négy-négy részre, hanem Péter Berencset, a többiek közösen Korlátkőt tették meg rezidenciájuknak.² Ehhez hasonlóan 1534-ben Korlátkői Zsigmond (†1546) és az udvarmester leányát eljegyző Nyári Ferenc, a későbbi főlovászmester (†1553) szintén úgy egyezett meg, hogy a továbbiakban Korlátkő Zsigmond, Berencs Nyári rezidenciája legyen.³ A helyzet az 1550-es években változott meg: mivel a két várra Nyári és felesége a királytól szabad végrendelkezési jogot nyert,⁴ előbbi 1551. évi végrendeletében Korlátkőt felesége rokonaira hagyta: a vár egyik fele sógornőjének, Annának, a másik együttesen a többi Korlátkői leányági leszármazottnak, azaz az Apponyi, Hrussói (Zábláti), Majtényi és Pongrác családok sarjainak jutott.⁵ Ez már szükségessé tette a várépület felosztását is: az Annára 1559-ben kimondott jószágvesztés végrehajtásakor így kerülhetett sor a vár felének összeírására (l. szöveg).

A valamennyi forrás által alsó, középső és felső várra osztott épületegyüttes ebben az időben – legalábbis Korlátkői Anna itt őrzött nagy mennyiségű személyes holmija

¹ A vár részletes középkori történetét a Korlátkői családról készülő tanulmányomban szeretném bemutatni. A vár rövid történetét és szakirodalmi összefoglalást l. ENGEL PÁL – FELD ISTVÁN: Korlátkő. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Szerk.: ENGEL PÁL és MAKK FERENC. Budapest, 1994. 369.; ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. kötet. Budapest, 1996. 345.

² 1521-ben a korlátkői várnagy csak a három ifjabb fiú familiárisa volt: Magyar Országos Levéltár (=MOL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=DF), 282500. (Istorijski Arhiv Varaždin, Csázmái káptalan, Acta antiqua 181.), Péter pedig csak Berencs várában mutatható ki, pl. 1521: MOL Diplomatikai Levéltár (=DL), 102884. (Batthyány-Apponyi lt.), 1523: DF 279920. (Štátny Okresný Archiv v Trnave, Nagyszombat város, Pol. Int. 10., Missiles 57.).

³ MOL P 506 Motesiczky család, 44. csomó, Tom. 1. Fasc. 1. No. 7.

⁴ MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, II. 169–170. old.

⁵ MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, II. 430–433. old. Kiadása egy 1589-es átírásról: SZERÉMI [JÓZSEF]: Emlékek a majtényi, kesselleőkeői és berencsi Majtényi bárók és urak családi levéltárából 1451–1728. Történelmi Tár, 1897. 30–33.

ismeretében⁶ – még főúri lakhelyként is szolgált, a XVII. század elejétől ugyanakkor szemmel láthatóan egyre inkább veszített rezidencia-funkciójából, és ezzel párhuzamosan állaga is pusztulásnak indult. E hanyatlásnak több oka is volt: egyfelől a vár és uradalma egyszerre számtalan birtokos (compossessor) között oszlott meg, akik általában más várban vagy várkastélyban laktak, ennél fogva nem tartották elsődleges feladatuknak az épületek karbantartását;⁷ másfelől a XVII. században az uradalom két falvában (Jablonica és Leszko) is felépült egy-egy kastély, amely a birtokosoknak nyilvánvalóan nagyobb kényelmet biztosított. Bár a felső várban említenek egy „kincstárat” (aerarium, thesaurarium), a XVII. századi vár nagyrészt gazdasági épületekből (borospincék és gabonarakarék), az uradalmi személyzet egy részének (várnagyok, szervitorok, katonák stb.) lakhelyéből, illetve a személyzet mindennapi ellátásához szükséges épületekből (sütőház, éléstár, kút) állt. A vár védelmi funkciója csekély volt, amit nem csak az 1560-ban összeírt 33,⁸ illetve az 1670-ben említett 16 darab kézfegyver⁹ bizonyít, hanem az is, hogy a XVII. századi uradalmi számadások a várban rendszerint csak 3-4 drabanttal számoltak;¹⁰ mindenesetre a leírások több esetben említik a puszkapor-raktárat is. Szintén az uradalom mindennapos ügyei tették szükségessé a felsővár tornyában és a sütőház alatti pincében a tömlőcök kialakítását is.

Az alábbiakban – teljességre egyáltalán nem törekedve – hat forrást közlök a várról. A címben szereplő „leírás” szó némileg megtévesztő, egyik esetben sincs szó ugyanis arról, hogy a vár egészéről készítettek volna leírást. Olyan szövegeket kerestem csupán, amelyek érdemi információkat őriztek meg a várépületről, lett légyen szó akár birtokosztályról, inventáriumról vagy éppen várnagyi utasításról. A szövegek nagyrészt a Motesiczky levéltár részét képező korlátkői uradalmi levéltárból származnak. Sok leírás kerülhet még elő a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött uradalmi iratanyagból (Windischgrätz levéltár), amit még nem tekintettem át, továbbá éppen a gyakori újkori birtokosváltások miatt különböző családi állagokból. Ezek a források mégis elegendőnek tűnnek ahhoz, hogy a várról készült alaprajzzal és idealizált rekonstrukciós tervrajzzal összevegyük szövegeink adatait.¹¹ Míg a latin szövegeken filológiai változtatásokat nem hajtottam végre, a magyar nyelvű 2. és 4. szöveget a könnyebb olvasás végett nem eredeti formájában, hanem fonetikusán közlöm.

⁶ Prímási Levéltár, Esztergom, Esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltára, Liber secundus, 129°–130°, 153°–155°.

⁷ A közös birtoklás nehézségeire jó példa az alább közölt 5. szöveg, valamint egy 1669-es tervezet is: „Korlátkó vára lévén igen romlott és pusztá állapotban, hogy az urak kisebbséghez úgy ne álljon, igen szükséges, hogy ki-ki az possessor urak közül maga részét illendő módon restauráltassa, hasonlóképpen az közruinákat és oltalomra való szükséges helyeket consuētis viribus építtessék meg az possessorok.” MOL P 506 Motesiczky család, 45. csomó, Tom. 2. Fasc. 8. No. 116.

⁸ Prímási Levéltár, Esztergom, Esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltára, Liber secundus, 130°.

⁹ Lásd a 4. szöveget.

¹⁰ Több ilyen számadáskönyv található az uradalmi levéltár lajstromozatlan iratai között, pl. MOL P 1934 Motesiczky család, 10. csomó (számozás nélküli iratok).

¹¹ Dolgozatom írásakor az alaprajz és egy idealizált rekonstrukciós rajz az interneten is megtekinthető volt a következő címen: www.scouting.sk/scouting2/program/romanticky_zemepis/korlatko.html.

1.

1560. december 22.

Az esztergomi káptalan jelentése Korlátkövi Anna – többek között Korlátkő vár és uradalma felerészének birtokosa – vagyonekobjásáról (részlet)

Prímási Levéltár, Esztergom, Esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltára, Liber secundus 129^r-129^v. XVII. századi másolata: MOL P 506 Motesiczky család, 44. csomó, Tom. 1. Fasc. 2. No. 19.

Idemque homo regius eodem testimonio nostro presente die in eodem (1560. február 26.) quum eadem arx Korlathkew in se tripartita quodam modo censeatur, utpote superior, media et inferior, in arce, que vocaretur media, seu in ipsa medietate arcis eiusdem continerentur stube due, quarum quelibet suum haberet pretorium vulgo pythwar ac suam queque latrinam et inter has duas latrinas domicilium unum esset situm et sub his domibus foret cellarium et culina et altera stuba penes eandem culinam; item duo domicilia lignea, in quorum altero avena, in altero vero anseres pronunc servarentur, ex opposito scilicet culine predictae ex inferiori parte eiusdem medie arcis; in superiori vero arce seu superiori parte arcis testudo illa parva, in inferiori siquidem parte arcis due ille partes stabuli magni et ampli versus portam inferiorem quoad duas partes prefatis egregiis Caspari et Mattheo Pongracz de Zenthmyklos, Ioanni et Stephano Appony de Nagyapon ac orphanis Hrwssoy sue caesaree regieque maiestatis donatariis premissae donationis regie titulo, stubam vero in superiori arce seu superiori parte arcis inter duas series domorum ab oriente sitam penes prescriptam parvam testudinem cum pretorio penes eandem stubam, ex quo calefit stuba ipsa, et fumorium cum latrina in eodem ordine exstructas et cellarium sub eisdem penes cellarium prenominatorum Casparis et Matthei Pongracz, Ioannis et Stephani Appony et tertiam partem stabuli illius magni predicti a parte medie seu mediocris porte arcis quoad tertiam partem memorato Stephano Dersffy suisque heredibus et posteritatibus universis reddidisset, restatuisset et reliquisset perpetuo possidenda contradictione, inhibitione pariter et repulsione prefate domine Anne convicte et aliorum quorumlibet praevia ratione non obstante. Stuba vero peditum in superiori arce penes portam habita, item exeundo per portam mediocris arcis seu medie partis arcis esset pretorium, in inferiori vero arce foret itidem stuba pro peditibus et aliis servitoribus, que in communi remansissent semper utende, attamen idem homo regius antelato testimonio nostro presente easdem duas stubas et praetorium quoad duas partes memoratis Caspari et Mattheo Pongracz, Ioanni et Stephano Appony et orphanis Hrwssoy donatariis premissae donationis regie titulo, quoad tertiam vero partem Stephano Dersffy suisque heredibus et posteritatibus universis reddidisset, restatuisset et reliquisset perpetuo possidenda contradictione, inhibitione pariter et repulsione praefate domine Anne convicte et aliorum quorumlibet praevia ratione non obstante.

2.

Évszám nélkül [XVII. század első fele]
Korlátkő egyik birtokosának instrukciója várnagyához (részlet)

XVII. századi, „Castellanorum in Korlatkeő instructio” címet viselő egyszerű másolat. MOL P 506 Motesiczky család, 53. csomó, Tom. 1. Fasc. 52. No. 772.

2. Egyik az várnak kapujának az kulcsa, tudniillik az felső kapunak az kulcsa az én porkolábom kezínél álljon, az alsó kapunak pedig az kulcsa az attyafiai porkolábja kezénél legyen.

3. Az rabok ürezésében és tartásában egyenlő ürizettel és vigyázással tartozzanak.

4. Az köz helyekkel és házakkal, úgymint az egész toronnyal, az bót sütőházzal, portartó hellyel, felső várnak kapuja felett való szobával és az én palotámhoz való pitarbúl nyíló szobával és kamorával szépen alkodgyanak egyenlőképpen való usussal, az kapu felett való szobában lakjék az ő kegyelmek porkolábja, az másik kis szobában, ki sütőház felett vagon, lakjék az mi porkolábunk.

3.

Beckó, 1664. november 18.

Szentmiklósi Pongrácz Dániel és fiai megosztóznak a korlátkői és beckói uradalmakban lévő birtokrészeiken (részlet)

XVIII. századi egyszerű másolat. MOL P 506 Motesiczky család, 45. csomó, Tom. 1. Fasc. 7. No. 111.

Et primo quidem loco arx Korlátkő divisa est in quatuor solummodo partes ex rationibus domino genitori bene cognitis, cessit itaque eidem domino genitori hypochaustum in superiori contignatione habitum e regione hypochausti spectabilis ac magnifici domini olim Stephani Pongracz existens, cui contiguum est atrium commune cum relicta Stephani Pongracz iunioris. Reverendissimo domino episcopo Georgio Pongrácz poemarium Élészház dictum in inferiori arce existens cessit. Domino Michaeli fornix seu testudo, quae spectabilis ac magnifici domini Stephani Pongrácz praefuisset, unacum errario¹² in altera contignatione sito. Pro Ladislao conclave sive camera in inferiori contignatione, quae penes turrim obvenitur. Fundus vero Sichrow vocatus ibidem in arce Korlátkő existens in aequales quatuor dividendus partes decernitur inter dictum genitorem et filios ita, ut superior pars maiori natu, inferior vero minori cedat. Consimili modo fundus penes portam inferiorem existens proque aedificandis stabulis antehac demensuratus et designatus modalitate praescripta dividatur. Reliqua

¹² Javított szó, ezáltal bizonytalan olvasat, helyesen talán: aerario.

vero aedificia et domus quam in superiori, tam in inferiori contignatione eiusdem arcis habita, ubi tunc turris cum carcere, porta, domus pistorea, castellani hypochaustum, supra portam hypochaustum, altera domus castellani supra domum pistoream, domus cum attrio et camera ibidem existentes una cum domo satraparum, ex quo omnium possessorum arcis Korláthkő hactenus communes praefuissent, modo quoque in eodem statu relinquuntur per praesentes. Partes siquidem, cuilibet partium portio obvenisset, iustum iudicant, ad reparationem tecti eiusdem concurrant, quibus in superiori media contignatione aedificia obvenissent, cui vero Élészház sive domus anonaria cessit, eiusdem tectum propria industria et sumptibus aedificet, neque idem tenebitur ad reparationem tectorum superiorum contignationum.

4.

1670.

Korlátkő várról, a leszkői kastélyról és korcsmáról [Nádasdi Ferenc] országbíró részére átadott inventárium (részlet)

Papírfüzetben, amelynek végén az inventárium elkészítőinek, Török János nyitrai szolgabírónak és Ábrahámfi János esküdt ülnöknek a gyűrűspecselei láthatók. MOL P 506 Motesiczky család, 45. csomó, Tom. 1. Fasc. 8. No. 119. 1680. évi másolatának XVIII. századi másolata: MOL E 156 Urbaria et Conscriptioes, Irregistrata, Fasc. 10. No. 13. Utóbbiról a szöveg részleges kiadása: Urbaria et Conscriptioes, 8. füzet (Arnótfálva–Zsukó, 201–250. fasc.). Kiegészítések az 1–250. fasciculusok anyagából. Szerk.: BODNÉ BOBROVSZKY IDA. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai, XX.) Budapest, 1990. 73–74.

Korlátkői várban lévő házoknak és azokban levő eszközöknek inventáriuma.

Az alsó várban. Fölvonyó kapu, köz, no. 1. | Kenderkötél rajta, no 2. | Retesz, no 2. | Lakat, no 2. | Fölvonyó kapun kis ajtó, no 1. | Vaspánt rajta, no 3. | Vas zárló rajta, no 1. | Öreg lakat, no 1.

Zsindelyes drabont ház, köz. Vaspántos ajtó rajta, no 1. | Öreg ablak, no 1. | Parasztkemence, no 1. | Vas öreg szakálos, no 1. | Kisebb szakálos, no 10. | Muskéta, no. 5.

Az alsó várban két contignatióra való faépület. Az első gabonatartó kamarában: vaspántos retesz ajtó, no. 1. | Ezen kamarából nyíló második gabonáskamara: parasztajtó, vaspántok és retesz rajta, no. 1. | Az felső contignatióban hasonlóképpen gabonatartó hely, no. 2. | Azokon vaspántos retesz ajtó, no. 2. | Az födele régi, zsindellyel födett, lyukas, rongyos. | Azon épületnek falai dűlőfélben vannak.

Ennek az pitvarából nyíló padlásos kúpince vagyon, no. 1. | Vas pántos bélett ajtó rajta, no. 1. | Az pitvaron kétfelé nyíló vaspántos ajtó, no. 1. | Az fagrádics alatt kis istálló, köz, no. 1. | Vaspántos ajtó rajta, no. 1.

Az középső várban fölvonyó kiskapu, köz, no. 1. | Kétfelé nyíló vaspántos ajtó záróval együtt, no. 1. | Ezen belől mindgyárt öreg vaspántos ajtó, no. 1. | Egy puszta pitvar, födél

nélkül való, az Porkoláb-ház alatt, no. 1. | Ezen belől pántos reteszes öreg ajtó, no. 1. | Ezen belől közönséges pitvar, no. 1. | Ezen pitvarbúl jobbkéz felé nyíló ház vagy, no. 1. | Kályhas kemence benn, no. 1. | Vaspántos reteszes ajtó rajta, no. 1. | Lakat rajta, no. 1. | Rostélyos öreg ablak, 2. | Ebből nyíló öreg palota, no. 1. | Rostélyos öreg ablak, 3. | Kisebb ablak, no. 1. | Vaspántos reteszes ajtó rajta, no. 1.

Az Sáfár-házban: gabonatarató szökrény, no. 2. | Vaspántos reteszes ajtó, no. 1. | Rostélyos ablak, no. 1.

Az sötét pincén: vaspántos reteszes ajtó rajta, no. 1. | Lakat rajta, no. 1. | Ebből nyíló gabonásház vagy, no. 1. | Rostélyos kisablak, no. 3. | Ezen alól hasonló gabonásház, no. 1. | Rostélyos ablak, no. 3.

Az sötét pince fölött való contignatióban: Öreg szoba, no. 1. | Vaspántos, pléhes kulcs nélkül ajtó, no. 1. | Az padlása dülőfélben vagy. | Szegletes asztal benne, no. 1. | Rostélyos öreg ablak rajta, no. 1. | Ezen hazbúl nyíló kamara, no. 1. | Vaspántos, pléhes kulcs nélkül reteszes ajtó, no. 1. | Ennek az padlása dülőfélben vagy.

Második contignatióban: Padlás nélkül pusztá ház kamarával együtt, ajtók nélkül, 1. | Vasrostélyos ablak, no. 2.

Az felső várban: Vaspántos öreg ajtó, no. 1. | Sütőház ajtó nélkül, köz, no. 1. | Tömlöc alatta, no. 1. | Pusztá csatornyás kút, köz, no. 1. | Sütőház mellett Portartó hely, vasajtó rajta, no. 1.

Bótos Tárház, no. 1. | Vaspántos ajtó rajta, no. 2. | Vasrostélyos ablak, no. 2. | Az torony köz, benne való tömlöccel együtt, kiben öreg kaloda, no. 1.

5.

Nagyszombat, 1682. május 23.

Lipót király tanúsítja, hogy Labsánszki János kérésére felszólították Kolonics Zsigmond grófot és Czobor Mária Regina grófnőt, hogy gondoskodjanak a Korlatkő várban őket illető romos részek felújításáról (részlet)

Papíron, szöveg alatt felzetes pecséttel. MOL P 506 Motesiczky család, 45. csomó, Tom. 1. Fasc. 9. No. 136.

Tandem huiusmodi admonitione taliter – uti praemissum esset – peracta ad faciem etiam ipsius arcis praedictae Korlatkő una cum fidelibus nostris egregiis Georgio Ribány et Gabriele Ripser, vicinis utpote et commetaneis loci eiusdem die praescripta, utpote vigesima prima dicti mensis Aprilis perrexisset, quam non minus ab intrinseco, prout extrinseco perlustrando totaliter fere, sed vel maxime in portionibus ad familiam Pongrácz et praefatam comitissam Mariam Reginam Czobor spectantibus adeo desolatam ruinatamque vidisset, ut nihil aliud, quam nudos parietes omni tecto, ipsis pavimentis prorsus orbatos ac destitutos, cellaria vero infra tertiam contignationem habita aliasque fornices in ingressu superioris arcis quamplurimas destructa penitus et corrutas, quin imo et turrim simili ruinae obnoxiam comperiisset, ac vix unum angulum ab eiusmodi

ruina immunem vidisset conspexissetque. Quibus taliter peractis trabium – iam certa in parte fabricatas – unum, asserum vero tres cumulos, imo et unam fornecem scandulis repletam, quos et quas dictus instans pro restauratione specificatae arcis Korlátkő advehi illucque collocari curasset, idem tabulae nostrae regiae iudiciariae iuratus notarius cernisset oculate.

6.

1692. május 28.

Lövenburgi János Jakab gróf felesége, Czoborszentmihályi Czobor Mária Regina grófnő Korlátkő várban és Leszkő kastélyban, valamint ezek uradalmában lévő javairól avagy birtokrészéről készült összeírás (részlet)

Papírfüzet. MOL P 506 Motesiczky család, 45. csomó, Tom. 1. Fasc. 13. No. 178. (Két példányban). XVIII. századi másolata: MOL E 156 Urbaria et Conscriptiones, Irregistra-ta, Fasc. 10. No. 13. Utóbbiról a szöveg részleges kiadása: Urbaria et Conscriptiones, 8. füzet. i. m., 73–74.

Arx Korlátkeő. In hacce arce, ubi intratur per portam, ad synistram partem penes ipsum murum est unum cellarium trecentas urnas vini capiens cum sat forti ianua aliisque necessariis ferreamentis, in eodem vero datur unum magnum scrinium ducentas metretas Posenienses frumenti in se comprehendere valens, supra idem cellarium unum atrium ac cubiculum magnum et camera, ianuae item cum seris et fenestris, sine tamen vitris, quorum quidem aedificiorum pro tecto condam adaptatae scandulae ob longam vetustatem, uti et gradus ac ambitus in ipso ingressu habitus¹³ et ex lignis erecti¹⁴ ob frequentes pluvias et defectum necessariae reparationis totaliter corruptae et ruinatae essent.

In alia demum arcis contignatione, qua intratur per portam minorem ad ipsam arcem, habetur a dextris penes ipsum murum extractum aedificium, cuius quidem aedificii superior seu tertia contignatio constaret ex uno atrio et duobus cubiculis magnis ab una, ab alio cubiculo minori partibus ab altera, quae universa tam pavimento, quam tecti tectura, fenestris item et ianuis prorsus privata essent. Daretur ibidem e dyametro certum cellarium pro ducentis circiter urnis vini sub portione spectabilis ac magnifici domini Stephani Orbán (titulus) existens, cuius quidem cellarii pavimentum ex asseribus duntaxat, ianua item bona cum necessariis ferreamentis et sera magna appromptata esset.

In tertia vero eiusdem arcis contignatione ab infra habetur unum thesaurarium cum ianua forti et ferreamentis necessariis, craticula item ab extra ferrea ac sera una magna laminea.

¹³ habitorum¹⁴ erectorum

Remonstrabant et alia aedificia, quae communem usum dominorum compossessorum arcis et domini Korlatkó in se complecterent, utpote penes ipsam magnam portam cubiculum satraparum, gradus item ad ipsam arcem adiacentes ac cubiculum castellani, domus etiam una pro pulveribus pyreis conservandis cum ianua ferrea parva, alia vero pistorea, uti et certus fons seu cisterna ex fabricatis lapidibus extractus, similiter quadrangularis turris, in qua captivi strictissime asservari assolerent. Quo vero ad munitionem et reliqua attinet, eadem et eadem relegantur ad conscriptionem reliquorum dominorum compossessorum eiusdem arcis.